

TENNIVALÓK ÉS LEHETŐSÉGEK AZ URÁLI IRODALMAK KUTATÁSÁBAN*

DOMOKOS PÉTER

Az uráli irodalmakkal kapcsolatos legnagyobb gond 1985-ben is ugyanaz, ami a korábbi évtizedekben is volt. Nevezetesen:

1. Voltaképpen ismeretlenek a világ előtt;
2. nem kielégítőek, nem valódiak egymásközi kapcsolataik sem.

Az átlagos műveltségű — mondjuk — spanyol vagy ír olvasó, ha egyáltalán tud is valamit a magyar irodalomról (vagy általában a magyarságról), nem sorolja azt az uráli (finnugor) irodalmak (népek) közé, mivel mit sem tud kezdeni az „uráli” és a „finnugor” jelzőkkel. A votjákokról vagy a jurák-szamojédokról (a továbbiakban: jurákokról), ill. ezen népek anyagi vagy szellemi produktumairól már végképp semmit sem sejtene pl. Portugáliában, Dániában vagy Albániában, még a magasabb iskolázottságúak körében sem.

Ezen a megállapításon lehet szomorkodni, a nemzeti bú húrjait pengetni, tartalmán vitatkozni is lehetséges, mi több, meglepőnek, fölrázónak vélt kivételek, filológiai csemegék is említhetők, a valódi végeredmény, az összkép azonban lényegében változatlan marad: vigasztalan.

Egymásközi kapcsolatainkat illetően szintén nem a biztató (de lényegében: áttató) kivételekről, szép teljesítményekről kívánok megemlékezni, hanem a hiányokról, a gondokról. Vajon mennyire ismerik egymás irodalmát az uráli népek, elsősorban ezen népek (nagy hányadot jelentő) nem szakember olvasói? Mit olvashatnak pl. a zürjén értelmiség képviselői — anyanyelvükön — a magyar és a finn irodalomról, s mit tudnak pl. a lappokról? De feltehetném a kérdést a votják, a cseremis vagy a mordvin szakemberekhez intézve is. Tudom, persze, hogy érdeklődésemre néhányan az érintettek közül azonnal készen állnának valamiféle válasszal. A sziktiivkariak szóba hoznák V.I. LITKIN (= Illja Vasz) Petőfi és Ady fordításait magyarról zürjénre¹, ill. A. TURKIN Kalevala fordítás-részletét finnról

* A cikk a VI. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson (Sziktiivkar, 1985) orosz nyelven elhangzott előadás (in: CIFU 6 Studia Hungarica) jegyzetekkel és bibliográfiával kiegészített s módosított változata. Főként a helyszín és az alkalom indokolja a szubjektív fordulatokat, a zürjén hivatkozásoknak a többi uráli irodalomhoz mérten viszonylag nagyobb számát. Kapcsolódik egyben a megelőző kongresszuson (Turku, 1980) felolvasott referátumomhoz is. (Létezik-e finnugor irodalomtudomány? FK, 1983. 4).

1. Илья Васъ: Шонди петигон. Сыктывкар, 1959.; ил. DOMOKOS PÁL PÉTER: Litkin Vaszilij — Petőfi komi (zürijén) fordítója. (It, 1962)

zürjénre². Votják kollégáim bizonyára (jogos) büszkeséggel mutatnák fel három nyelvű (votják — orosz — magyar) Petőfi antológiájukat³, ill. Munkácsi emlékkötetüket⁴. S a többiek, pl. a mordvin T. KUBANCEV⁵ számos további adattal is kiegészítenék rögtönzöttnek ható rövidke felsorolásomat. Azután pedig ők kezdenének kérdezni: mit olvashatnak a magyarok és a finnek, az észtek a többi rokonnép irodalmából? Készültek-e fordítások pl. a zürjén irodalomból Budapesten, Helsinkiben és Tallinnban? (Természetesen a többi uráli népet és irodalmat is említenem kellene ezúttal is, de több lenne a — lényegét már amúgy sem érintő — kérdés, mint amekkora a publikáció rendelkezésére álló tér.) Nos, azt válaszolhatnám, hogy magyar nyelven számos (bár nem elég!) zürjén költő olvasható — de lényegében csak 1945 óta. A zürjén népről és irodalomról is jó néhány érdemes cikk, tanulmány, recenzió jelent meg az utóbbi négy évtizedben, külön fejezet foglalja a zürjén irodalmat egyetemi tankönyveinkben is⁶. Minderről (teljességre törekvő) pontos adatok találhatóak egy 1975-ben megjelent kiváló, akár mintául is szolgálható bibliográfiában, JÁVORI JENŐ munkájában⁷. Ezt az összeállítást mintegy kiegészíti, szöveggé oldja és értelmezi RADÓ GYÖRGY 1976-os könyve⁸. (Az időközben lepergett tíz esztendő, persze, igen számos további fontos tétellel gazdagítaná e vállalkozások — remélhetően — megírandó folytatását.) A finn helyzetet finn kollégáim nálam alaposabban ismerik, árnyaltabban jellemezhetik, ha vállalkoznak, vállalkoznának ilyen típusú munkára, gyűjtésre. Tudomásom szerint RAIJA BARTENS gondozásában a közeljövőben elkészül a zürjén folklór és műköltészet finn antológiája, majd egy hasonló mű mordvin relációban is.* Közeledik a megvalósításhoz — finn közreműködéssel — az uráli folklórból válogatott angol nyelvű kötet is.

Ezúttal azonban — ismétlem — nem a (részben leendő) eredményekről, inkább a nagyon is létező hiányokról szólok. Az a tény, hogy az uráli irodalmakat igen kevésbé ismerik a világban, az a körülmény, hogy az uráli népek sem ismerik megközelítőleg kielégítően egymást és egymás irodalmát, valamiképp összefügg egymással. Mert hiába adnak ki a magyarok az Unesco támogatásával és JEAN-LUC MOREAU áldozatos közreműködésével francia nyelvű antológiát az uráli népek

2. ld. a 48. sz. tételt. (Itt, a „karjalai” irodalom zürjén nyelvű blokkjában olvasható egyik szemelvényként az eposz 41. runó-ja.)

3. Петефи Шандор. Стихи на венгерском, удмуртском и русском языках. Ижевск, 1975.

4. Мункачилэн кузьмез. Ижевск, 1983.

5. Т.И. Кубанцев: Межнациональные связи мордовской советской литературы. Саранск, 1984.

6. RADÓ GYÖRGY: Egy rokon nép irodalma. (Jövendő, 1947. 42. sz.)

FOKOS DÁVID: A komi (zürjén) nép művelődésének új korszaka. (Nyr, 1954.)

VÁSZOLYI ERIK: Adalékok a komi írásbeliség történetéhez. (NyK, 1960.)

VÁSZOLYI ERIK: Zürjének a Kanyin-félszigeten. (NyK, 1964.)

D. R. FOKOS-FUCHS: Die syrjänische Schrift- und Umgangssprache der Gegenwart. (AL, 1970.)

DOMOKOS PÉTER: A zürjén irodalom. (FK, 1965.)

DOMOKOS PÉTER: Zürjén irodalom. (in: HAJDÚ PÉTER — DOMOKOS PÉTER: Urali nyelvrokonaink. Budapest, 1978. — Egyetemi tankönyv)

7. [JÁVORI JENŐ, összeállította]: A finnugor népek irodalmának bibliográfiája. Budapest, 1975.

8. RADÓ GYÖRGY: A Szovjetunió uráli és türk népeinek irodalma Magyarországon. Budapest, 1976. (Modern Filológiai Füzetek 24)

*A zürjén műköltészet antológiája már 1984-ben napvilágot látott, 1986-ban pedig a vogul és osztják folklórt reprezentáló válogatás jelent meg.

költészetéből⁹, hiába publikálják a finnek BRANCH professzor és a kitűnő költő, KEITH BOSLEY segítségével a főntebb említetthez hasonló jellegű kötetet angol nyelven¹⁰, s hiába adja ki a német WOLFGANG SCHLACHTER és GERHARD GANSCHOW (horribilis állami támogatással) az uráli nyelvtudomány imponáló tíz kötetes könyvészetét¹¹, ha e munkához nem kapja meg egyik vállalkozó sem az elengedhetetlen (semmiféle elítélendő politikai feltételt, meggondolást nem feltételező!) segítséget szovjetunióbeli finnugrista, finnugor nyelvű szaktársaitól. Segítséget sem kap, de elismerést sőt tudomásulvételt sem! Pedig ezek a kötetek (eredetileg tervezett, elképzelt, teljesebb, gazdagabb realizációjukban) az uráli népek szellemi értékeinek is mintegy a belépését, megismerésének, bemutatkozásának lehetőségét jelenthetnék az egyetemes kultúrába, a világirodalomba!

Az ilyen jellegű — voltaképp közvetítő — munkákat rendszerint egy korábbi „fokozat” előzi meg, a rokonnépek folklórjának és irodalmának finn és magyar (olykor észt) nyelvű kiadása. Többnyire kitűnő antológiák ezek, amelyekbe a nyersfordításokat az illető nyelvet jól ismerő nyelvészek készítik, a műfordítók pedig — általában — ismert költők. Csak néhány példát említhetek most is. Így a finn OTTO MANNINEN (kevésbé ismert, PAASONEN néven jegyzett korai füzetét¹² követő) szép kötetét a húszas- harmincas évekből¹³, ill. az ugyancsak Finnországban kiadott lapp antológiát¹⁴ (bár ebben költő közreműködésének nincs nyoma). A hasonló jellegű magyar kiadványok közül kiemelkedő jelentőségűek ZEMPLÉNI ÁRPÁD (részben PÁPAY JÓZSEF hozzájárulásával)¹⁵ és BERECKZI GÁBOR (több költővel közös) vállalkozásai¹⁷. Az észt nyelvészek is készítettek — költők bevonása nélkül — uráli népdalantológiát¹⁸. Öröm ezeket a könyveket kézben tartani: Tudom azonban a magam gyakorlatából, milyen sok fáradtsággal jár az ilyen természetű tevékenység, válogatás — különösképp ha szépirodalomról van szó¹⁹.

9. Le pouvoir du chant. Anthologie de la poésie populaire ouralienne. Publié par PÉTER DOMOKOS. Présentation: GEORGES-EMMANUEL CLANCIER, Traduction des textes originaux: JEAN-LUC MOREAU. Budapest, 1980.

10. The Great Bear. A Thematic Anthology of Oral Poetry in Finno-Ugrian Languages. (Ed. LAURI HONKO, SENNI TIMONEN, KEITH BOSLEY and MICHAEL BRANCH.) Helsinki, 1985.

11. Bibliographie der Uralischen Sprachwissenschaft 1830–1970. Band I,5 Lieferung; Band II,5 Lieferung. Herausgegeben von WOLFGANG SCHLACHTER und GERHARD GANSCHOW. München, 1974–1983.

12. H. PAASONEN: Itäsuomalaisten kansain runoudesta. Helsinki, 1897.

13. OTTO MANNINEN. Heimokannel I–III. Porvoo, 1926–1934.

14. Skabmatolak. Sabmelaš kirjjalašvuoda antologijja. Toaimmatam: S. AIKIO, E. ITKONEN, P. SAMMALLAHTI. Helsinki, 1974.

15. ZEMPLÉNI ÁRPÁD: Turáni dalok. Mondai és történelmi hős-énekek. Budapest, 1910.

Turanische Lieder von ÁRPÁD ZEMPLÉNI. Aus dem ungarischen in's deutsche übertragen von JULIUS LECHNER VON DER LECH. Budapest, 1914.

16. KÉPES GÉZA: Napfél és éjfé. Finnugor rokonaink népköltészete. Budapest, 1972.

17. Hozott isten, holdacska! Finnugor varázsigék, imádságok, siratók. Válogatta, a jegyzeteket és az utószót írta, és a kötetet szerkesztette BERECKZI GÁBOR. Budapest, 1979.

Földisten lánykérőben. Finnugor mitológiai és történelmi énekek. Válogatta, a jegyzeteket és az utószót írta, és a kötetet szerkesztette BERECKZI GÁBOR. Budapest, 1982.

18. Leegajused. Soome-ugri rahvaste laule. Koostanud U. KOLK, R. RITSING, A. VALMET. Tallinn, 1970.

19. Medveének. A keleti finnugor népek irodalmának kistüke. Válogatta és szerkesztette, a bevezetőt és az ismertető szövegeket írta, valamint a képanyagot összeállította DOMOKOS PÉTER. Budapest, 1975.

A legnagyobb baj az, hogy könyvtárainkban (a magyar, a finn és általában a nyugati könyvtárakban) a filológiai, műfordítói tevékenységhez nélkülözhetetlen kiadványok hosszú sora nincs meg! S itt éppúgy beszélek régi, 1917 előtti, kevésbé régi, 1945 előtti és friss (?), 1945 után, ill. a nyolcvanas években (!) megjelent kiadványokról! Fokozza a nehézséget, hogy sok esetben azt sem tudjuk, mi hiányzik. Általában nincs ugyanis információk arról, hogy mikor, hol, mi jelent meg uráli nyelveken (vagy akár oroszul) az uráli népek irodalmából. Említék néhány konkrét példát is — csak a zürjén irodalomra szorítkozva. A legtöbbször a címét sem ismerjük pl. Kallisztrat Zsakov és Michail Lebegyev 1917 előtti írásainak, ekkori műveik (néhány ritka kivételtől eltekintve, pl. a Castrenianum és a Finnugor Társaság könyvtárának korai anyagában) úgyszólván teljességgel hozzáférhetetlenek²⁰. Ilja Vasz korai köteteit (köztük az 1926-ból való zürjén nyelvű nevezetes összeállítását, a „Komi írók”-at²¹) éppúgy lehetlen tanulmányozni, mint az 1936-ban kiadott, „A parma” című orosz nyelvű zürjén irodalmi antológiát²². De kortársainkkal sem jobb a helyzet! A zürjén nyelvterületen túl egyetlen, a zürjén filológiában otthonos, világszerte ismert és elismert, a zürjén nyelvű irodalmat évtizedek óta tervszerűen és szívesen gyűjtő külföldi kolléga (pl. a magyar RÉDEI KÁROLY vagy az angol JOHN COATES) sem mondhatja magáénak pl. napjaink vezető, Moszkvában is méltányolt és publikáló költőinek, G. Juskovnak vagy A. Vanyejevnek minden ezideig megjelent önálló kötetét. Csak véletlenül lehetett arról is tudomást szerezniünk, hogy a zürjén próza kiválósága (s egyik megteremtője), G. Fjodorov a közelmúltban regényt írt népe legnagyobb fiáról és klasszikus költőjéről, Ivan Kuratovról²³ (E műnek — időközben — orosz fordítása is napvilágot látott. Információm szintén — közvetett!) És kik napjaink fiatal, elsőkötetes szerzői? Erről végképp nem is lehet sejtelmünk. Részben azért nem, mert a tervezett zürjén könyvek kiadásáról tájékoztató katalógus (a Komi Könyvkiadó Évkönyve) legfeljebb hírből ismeretes az érdekeltek előtt, másrészt azért sem, mert a zürjén kiadványokat az utóbbi években egyre gyérebben, egyre rendszertelenebbül kapják meg könyvtáraink — a legnagyobbak is (így pl. az uráli népek irodalmát célanyagként gyűjtő Országos Széchényi Könyvtár). A finnugor tanszéki könyvtárak — az uralisztika tulajdonképpeni legfontosabb műhelyei — pedig nem kapnak semmit sem! Az érdekelt tudósok (a zürjénológusok) magánkönyvtárainak növekvő hiányait említeni sem érdemes már, noha ezek szintén jelentős kutatóhelyeknek tekinthetők.

A bizonytalanságok és esetleges tévedések másik előidézője, hogy a zürjén filológia eredményei — egy hasznos, de távolról sem teljes tájékoztatási kísérlet ellenére²⁴ — is jószerint ismeretlenek a külföldi kutatók előtt. Egyetlen olyan könyvtárban sem jártam pl., amely birtokában lenne a SZUTA Komi Filiáléja

20. E két szerző műveinek teljes és pontos könyvészeti adatait a 3 kötetes — ld. a 29. sz. alatt — zürjén irodalomtörténet sem adja meg.

21. Кomi гыжысјас (Илля Васъ) Мoскyа, 1926.

22. В парме. Сборник произведений коми литературы. Москва, 1936.

23. Геннадий Федоров: Востым: Сыктывкар, 1982.

24. Г.Г. Баркасанов, В.И. Мартынов: Развитие коми филологической науки. Сыктывкар, 1975.

„Filológiai dolgozatok...” című teljes sorozatának²⁵. (Ez a széria a cseremiszeknél pl. kétszer „indult”, az 1945 előtti füzeteket azonban az érdekeltek közül is csak kevesen ismerik.) A legtöbb kutatóhelyen teljesen hiányosak a húszas, harmincas évek zürjén nyelvű folyóiratai (pl. az „Erdei út”²⁶ és a „Zürjén föld”²⁷), sehol sem olvasható a Zürjén Írószövetség 1945 óta rendszeresen megjelenő „Északi csillag”²⁸ című havi lapjának hiánytalan sorozata. A zürjén „nemzeti” tudomány legfrissebb, nagyszerű teljesítménye, a háromkötetes zürjén irodalomtörténet²⁹ éppúgy nincs meg a világ legrégebb finnugor tanszékének, a budapestinek a könyvtárában, mint a helybeli Kuratov-filológia ezideig közreadott négy imponáló kötete³⁰. S ezek csak találmányokra kiragadott példák!

Ilyen körülmények között hogy készítsen valaki Magyarországon helytálló, esztétikailag és ideológiailag Sziktivkarban sem kifogásolható válogatást a zürjén irodalomból³¹? S miként írjon róla korrekt értékelést, tanulmányt³²? A zürjén filológusok pl. több mozzanatot is kifogásoltak a zürjén irodalomról írt korai munkáim kapcsán³³ (válogatási szempontjaimat, egy-egy pályakép rajzát). A többször is elmarasztalt Zsakov-portré ürügyén minduntalan megfélemedeznek arról, hogy e különleges, problematikus egyéniségről még 1929-ben (!) is elismeréssel emlékezett meg a szovjet szaksajtó³⁴, negyedszázados méltatlan elhallgatás és elmarasztalás után személye és tevékenysége ismét behatóan foglalkoztatja Bjarmia íróit és szakembereit³⁵! (De nem taglalom most ezt a vitát, mindössze azt kérdezem meg, hogy elégtelen, szegényes könyvtári választékból miként állítható össze igényes, reprezentatív, hiteles antológia — bárhol is a világon, bármely nyelven, olyan, amely a szigorú zürjén irodalomtudósok tetszését is elnyeri?) Az 1958-as (még igen erősen dogmatikus szemléletű és fogalmazású) irodalomtörténet³⁶ alapján (van,

25. Труды Института Языка, Литературы и Истории Коми Филиала Академии Наук СССР (E sorozat — többször is módosuló címmel — 1948 óta létezik. — A szakirodalom előzményéről is tud. 1982-ben jelent meg huszonhatodik kötete. — *Ism.: VÁSZOLYI ERIK, NYK, 1966.*)

26. Ордым (1926–1931) — Ударник (1931–1941)

27. Коми му (1924–1930)

28. Войвыв кодзув (1946–)

29. История коми литературы I–III. Сыктывкар, 1979–1981.

30. Куратовские чтения I–IV. Сыктывкар, 1973, 1976, 1979, 1986.

31. A zürjén (komi és permjá) irodalomról. (Id. a 19. sz. alatt feltüntetett antológiában. 287–481.l.)

32. Id. DOMOKOS PÉTER neve alatt a 6. sz. tétel 1965-ös adatát.

33. P. P. DOMOKOS JR.: Zur Frage der neueren Literatur der permischen Völker. (in: CIFU I, Budapest, 1963.)

DOMOKOS PÉTER: A fiatal írásbeliség uráli népek szépirodalmáról (Helikon, 1972. 3–4.)

34. «Общее Собрание 19 февраля было посвящено памяти зырянского ученого и писателя К.Ф. Жакова...» (in: Бюллетень ЛОИКФУН 1929. вып. 2. 22.)

35. Латышева В.А.: Жаков К.Ф. и фольклор. (Программа XIII всесоюзной конференции финно-угроведов. Йошкар-Ола, 1969); Изъюров И.: Литература коми народа. (Север, 1968. 6.); Латышева, В.А.: К. Жаков и германо-скандинавские литературы. (in: Вопросы советского финно-угроведения. Тезисы. Саранск, 1972)

36. Очерки истории коми литературы. Сыктывкар, 1958.

OLTOZI ESZTER: Az első zürjén irodalomtörténet. Ocsarki Isztorii Komi Literaturü. Szüktüvkar 1958 (!) [Ism.] (VIF, 1961. 2.)

ahol csak ez áll a kutató rendelkezésére) milyen kép rajzolható pl. a zürjén irodalom régebbi periódusairól? Nyilvánítsunk így egy félévezredet, Permi Szent Istvántól a fiatal Vaszilij Litkin fellépéséig, egészében reakciónak, klerikálisnak, s ebből következőleg szégyellnivalónak, eltagadandónak és elhagyhatónak? (A Kuratovnak [1839–1875] adott „kegyelmet” is nehéz lenne magyarázni így.)

S hasonlók a nehézségek a votják, a cseremisz, a mordvin, a karjalai és a permjáki irodalommal kapcsolatban (mit kezdjünk itt pl. a papokkal, a bibliafordításokkal, az egykori tankönyvekkel; a helybeli, önkéntes néprajzi anyaggyűjtőkkel, a külföldi tudósokkal kapcsolatban álló tanítókkal, az ujjongva fogadott, majd elmarasztalt emigránsokkal, stb.), nem is szólva a vogul, az osztják és a jurák irodalomról. Az utóbb említettekről még kevesebb az anyagunk, még szegényesebbek az információink. Itt még az a sajnálatos körülmény is akadályozza a munkánkat, hogy ezeknek az irodalmaknak voltaképpen a Szovjetunióban sincs tényleges, az érintett népek soraiból származó, vagy legalább e nyelvek valamelyikét értő, olvasó specialistája. (Hetven év óta csupán egy-két nyelvész, néprajzos nevelődött ki közülük, egy részük azonban ifjan, a leningrádi blokád idején hősi halált halt, a többiek pedig napjainkra már elérték a nyugdíjkorhatárt, utódról — önhibájukon kívül — nem gondoskodhattak.) Tizenöt év alatt sem sikerült megtudnom pl. (pedig különböző illetékes címekre, kutatóknak, íróknak stb. több tucat levelet írtam), hogy az ismert nevű, a Szovjet-Észak kapcsán sűrűn emlegetett Hatanzejev* költőként³⁷ végül is milyen nyelven írta műveit. Mit és hol publikált egyáltalán ez a jurák származású (!) személyiség (eltekinthetve az osztjakok számára összeállított ábécés könyvtől³⁸), s melyek életrajzában megfogható adatai? Azt sem sikerült megtudnom továbbá, hogy a jurák drámaíró, Ivan Noho „Vauli Nyenyang” című

* Valóságos „nyomozó munka” után a következőket sikerült — mégiscsak — megtudnom róla. Kitűnő könyvében⁴¹ A. OMELCSUK mintegy mellékesen megemlíti, hogy Hatanzejev több mint negyvenévesen (!) lett 1930 táján a leningrádi Északi Népek Intézetének a hallgatója. Ha 1930-at tekintjük támpontnak, s akkor csupán 41 esztendősnak „hősünket”, születési évét az 1880-as évtized végére helyezhetjük. Egyébként mint korán árván maradt falusi szegény gyermeket misszionáriusok nevelték fel, több éven át volt az obdorszki (ma: Szalehard) majd a tobolszki egyházi iskola tanulója. A húszas évek elején — öntevékenyen — az elsők között kezdte a betűvetés oktatását Észak fiataljai között, sőt a maga fabrikálta nyomdában még tankönyveket is előállított. — A mondottakra további adatokat is találtam az író-utazó G. METVELSZKIJ érdekes útkönyvében⁴². Ő a hatvanas évek legelején Szalehardban még személyesen is találkozott és beszélgetett az akkor már nyugdíjas, közlekedni már csak mankóval tudó, szellemileg azonban teljesen friss, nyitott, a pedagógiai munkára akkor is készséggel vállalkozó polihisztorral. „.... A szobácskában sok a könyv ... Írójuk az első nyenyec tudós, Puskin fordítója, ábécéskönyvek és tankönyvek szerzője, a köztársaság érdemes tanítója, Pjotr Jefimovics Hatanzejev ... »Irinah atya ...kezembe adta Puskin könyvét, 'Mese a pópáról meg Baldáról, a szolgájáról'. Sok-sok évvel később lefordítottam chanti nyelvre...« Hozzá, a nyenyechez mégis a chanti nyelv áll legközelebb...” Egyik forrásban sem esik azonban szó Hatanzejev saját műveiről, verseiről, ill. ezek nyelvéről.

37. Петр Хатанзеев: Первый снег. Стихотворение. Пер. с ханты (?) Гл. Семенова. (in: Север поэт. Стихи поэтов Крайнего Севера. Ленинград, 1961. 65. l.)

38. П.Е. Хатанзеев: Хантыйская книга для первоначальной учебы. Букварь. Центриздат, Москва, 1930.

színdarabját³⁹ milyen nyelven írta, publikálta-e, s ha igen: hol és mikor**? Magáról a szerzőről is alig lehet valamivel többet tudni pusztán nevével, a nem túl gazdag szakirodalom mindig megemlíti, de újabb információt nem közöl róla⁴⁰. — Felesleges tehát folytatni a kérdéssorozatot, talán ennyivel is sikerült érzékeltetnem az uráli irodalmak érdemi kutatásának komoly, megoldhatatlan külhoni nehézségeit.

De még valami ide tartozik. Szovjet kollégáink gyakran — és joggal — büszkélkednek azzal, hogy a nemzetiségi irodalmak javát orosz fordításból is lehet tanulmányozni, Közlekedésről vizsgálva a kérdést, az uráli irodalmakra szűkítve a kört, lelkesedésünk lohadni kezd. Sajnos, a fordításoknak csak kisebb hányada igazán jó és hű, akad hihetően rossz is. (A cseremiszi O. Sabdar klasszikusnak tekintett regényét, „Az asszony sorsá”-t a harmincas években egy negyedére csökkentett terjedelmében — mint hiteles fordítást — jelentették meg oroszul⁴³). Az ún. „szerzői” fordításokról jobb nem is szólni, ezek voltaképpen parafrázisok, szabad átdolgozások, amelyeket a „fordító” „kvázi szerző”-ként tetszés szerint alakít, változtat. Nem véletlenül vesznek részt ezért újabban maguk az érdekelt szerzők is művük oroszra fordításában. Gyakran ők maguk az átültetők, s az is előfordul, hogy kötetüket előbb írják meg oroszul, mint anyanyelvükön. Ami a leglényegesebb: az orosz fordítások többsége alapján aligha lehetne megközelítőleg is elfogadható képet alkotni a nemzetiségi szerző stílusáról, egyéniségéről (ld. pl. a mordvin V. Kolomaszov nevezetes regényének színét és visszaját⁴⁴). Ezért ugyancsak meggondolandó orosz közvetítő nyelvből készíteni a további fordításokat, és voltaképp csak az eredeti szövegek híján (s ez, sajnos, gyakori eset!) magyarázható az ilyen gyakorlat (ld. pl. a votják Gerd Kuzebaj néhány költeményét⁴⁵, ill. a vogul J. Sesztalov verseinek túlnyomó többségét.) Meg kell azonban mondani, hogy még ezek, a legalább a tájékoztatás szempontjából mindenképp fontos, informáló, orientáló orosz fordítások, antológiák (pl. a zürjén lírából⁴⁶) is hiánycikkek a külföldi könyvtárakban (s egyébként sem készül belőlük elegendő. A votják „panoráma” pl. teljes egészében elavult már⁴⁷, 1957 (!) óta nem jelent meg ebből a költészetből korszerűbb, teljesebb, igényesebb összeállítás.)

39. М.Г. Воскобойников: Литература народов Крайнего Севера за 25 лет. (in: В помощь учителю школ Крайнего севера. вып. 6. Ленинград, 1956. 45. l.)

** „I.F.Noho két darabot írt..., a Vauli Nyenyang-ot és... Ezt 1940-ben állították színre a Körségi Nyenyec Házban...” –írja Voszkobojnikov.

40. Л. Полонский: Из истории ненецкой литературы. Тюмень, 1961.

Б.Л. Комановский: Самые молодые литературы. Фольклор и младописьменные литературы народов СССР. Москва, 1973.

41. А. Омельчук: Рыцари Севера. Рассказы о советских ученых – энтузиастах, создавших письменность для малых народностей Севера – ненцев, ханты, манси, селькупов. Свердловск, 1982.

42. G. METYELSZKI: Északra szállnak a hatyúk. Budapest, 1973. („Világjárók” 89)

43. А. Зуев – П. Скосырев: Марийские писатели. (Литературная Газета, 11 июля, 1936.)

44. Василий Коломасов: Лавгинов. Роман. На мордовском (эрзя) языке. Саранск, 1941. 386.

Василий Коломасов: Лавгинов. Повесть. Перевод с мордовского Л. Нестеренко. Москва, 1973. 106.

45. Кузубай Герд: Лирика. Стихи в переводе автора. Ижевск, 1965.

46. Антология коми поэзии. Сыктывкар, 1981.

47. Стихи удмуртских поэтов. Ижевск, 1957.

És most nézzük a kisebb uráli népek oldaláról a nagyobbakat és azok irodalmát, ill. vizsgáljuk a kisebbek egymásközi viszonyát! Megvallom, ezt a területet nagyon kevésbé ismerem, de amiről tudok, az lehangoló. A magyar irodalmat ugyanis nem kizárólag Petőfi jelenti! Még kevésbé Zalka Máté vagy Karikás Frigyes! (Pusztán csak azért, mert forradalmárok voltak, a Szovjetunióba emigráltak, s időnkint tollhoz nyúltak, még nem nagy magyar írók!) A finn irodalom sem csupán a Kalevalából áll! S nem is csak a mártírhalt M. Lassilából vagy a „baloldali” P. Haanpää-ből! Az ünnepi, a különféle jubileumokhoz kötődő áttekintések egymáshoz, egymásra a kisebb uráli népek viszonylatában szintén nem jelentik a másik fél valódi ismeretét. Alkalomszerűségük, esetlegességük nyilvánvaló.

Minderre lehet ugyan azt mondani, hogy a magyar, a finn és az észti irodalom klasszikusaiból számos fontos alkotást — ténylegesen jó fordításban (azaz: oroszul!) — bárki elolvashat (mintegy második anyanyelvén) a szovjet nemzetiségek soraiból is. Ez a lehetőség azonban megint nem tekinthető tényleges, teljes értékű megoldásnak. Nem helyettesítheti az említett irodalmak önálló tanulmányozását, ill. népszerűsítését és megszólaltatását a kisebb uráli nyelveken. Mivel rokon nyelvekről van szó, a helybeli uráli nyelvészek bizonyára (itt is készséggel) segíthetnének a pontos nyersfordítások elkészítésében. Ilyképp a kisebb uráli népek fiai anyanyelvükön olvashatnák legalább a magyar Arany János, Ady Endre, József Attila, Illyés Gyula, Nagy László, Pilinszky János, a finn Aleksis Kivi, Eino Leino, Paavo Haavikko, Pentti Saarikoski, az észti Lidia Koidula, Gustav Suits, Marie Under és Jaan Kaplinski költeményeit. (A próza és a dráma ügyét — hely hiányában — nem is érintem.) S készülhetne magyar, finn és észti tudósok — bizonyára szíves — segítségével néhány terjedelmesebb, helyesen orientáló tanulmány is ezekről a nagyobb uráli irodalmakról a nemzetiségek nyelvén saját folyóirataik vagy újságjaik hasábjain. A magyar, a finn és az észti kiadványokhoz akadálymentesen hozzájuthatnak az érdeklődők — ha lennének ilyenek.

Adatok, ismeretek és kompetencia híján még kevesebbet mondhatok a kis uráli irodalmak kölcsönös viszonyáról, kapcsolatairól. Van ugyan tudomásom arról, hogy — miként említettem — folyóirataikban olykor-olykor egy-egy kisebb blokkban sort kerítenek a valamiért épp aktuális „rokonság” néhány költőjének megszólaltatására, némelykor egymás irodalmáról, irodalmi életéről is közölnek rövid, szűkszavú beszámolót⁴⁸. Abban azonban egyáltalán nem vagyok bizonyos, hogy a fordító-bemutatók ismerik és olvassák a másik fél nyelvét, hogy a fordítások az eredeti nyelvből készültek. Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben is az orosz nyelv segítségét vették igénybe az érdekeltek. Azok is, akiknek a műveit lefordították (ugyanis többnyire maguk készítették az orosz nyersfordításokat), s ebből következőleg azok is, akik anyanyelvükön (az ún. „célnyelven”) végső formába öntötték ezeket a szövegeket. Sajnos, a nyelvek — főként a kis és a még kisebb nyelvek — nem tudása szerte a világon probléma, s hiába rokon nyelvek az uráli nyelvek, a finnségi csoport (finn — észti — karjalai — inkeri — vepsze — vót — liv) tagjaitól

48. Комиын Карелиялн культура луняс. (Войвыв кодзув, 1980.6.) (E folyóirat 1984. 2. számában — ugyancsak A. Turkin fordításában — látott nap világot a tizedik runo is.)

eltekinthetve a többiek nem értik egymás beszédét. Ezért is, itt is igénybe kell venni a műfordító-költőknek képzett nyelvész-kollégáik segítségét. Sajnos, igen ritka a költészet és a tudomány olyan szerencsés egybeesése, mint a fentebb már említett Képes Géza példája (aki több rokonnyelvből is közvetlenül ültet át magyarra költői műveket), vagy a zürjén Illja Vasze (aki — egyebek mellett — a zürjénhez legközelebb álló nyelvből, a votjából készített szép és hiteles fordításokat⁴⁹).

Az elmondottakban arra törekedtem, hogy az uráli irodalmakkal kapcsolatban néhány nyilvánvaló nehézséget jelezzek. Ezek egyikét, másikat természetesen érintették a szovjet uralisták helyi konferenciáin is (amelyeknek, sajnos, egy-két ritka kivételtől eltekintve, nem lehet külföldi résztvevője, s amelyek anyagához, programjához, téziseihez — az esetek többségében — szintén nem sikerül hozzájutnunk)⁵⁰. Részletkérdésként a jelzett témák némelyike a Nemzetközi Finnugor Kongresszusokon is felvetődött⁵¹, de a részkérdések megoldása mellett még mindig nem tisztázódott a voltaképpeni egészen a problematikája. Ezideig csak kevesen tettek kísérletet⁵² az uráli irodalomtudomány mibenlétének, határozott, szakszerű elvi, elméleti tisztázására. Nem jelölődött ki e tudomány szak helye a komplex uralisztikában, nem derült fény viszonyára, kapcsolataira az uralisztika többi diszciplinájához. (Igaz, e diszciplinák képviselői is mélységes hallgatásba burkolóznak az uráli irodalmakat illetően. Lehet, hogy ez a hallgatás már nem a tagadást, hanem a kényszerű tudomásulvételt jelenti?) KÖPECZI BÉLA⁵³ és JEAN-LUC MOREAU⁵⁴ 1975-ben elhangzott és publikált nagy fontosságú előadásaira érdemben nem reagált a tudományos világ (ha csak nem tekintjük reagálásnak a Neohelicon 1978-as „finnugor számát”⁵⁵), visszhangjukat évek óta hiába keresem az uralisztika különböző szakágazatainak fórumain, szovjet kollégáim megnyilatkozásaiban is⁵⁶. Vagy visszhangnak tekinthető N. BASSEL egy-egy bibliográfiái hivatkozása Köpeczi-re⁵⁷, ill. V. VANYUSEV zsdanovi hangulatot árasztó kioktatása MOREAU⁵⁸ címére?

49. Илья Васъ: Кывбуряс. Сыктывдинкар, 1929.

50. pl. Вопросы финно-угроведения. вып. 5. Йошкар-Ола, 1970. (E konferencián mint a leningrádi egyetem oktatója vehettem részt. Kiadott anyagát ismertettem is: Finnugor konferencia Joskar-Olában. NyK, 1970.)

51. Id. az 1980-ig megrendezett öt Nemzetközi Finnugor Kongresszus (CIFU) köteteinek irodalmi előadásait.

52. Itt voltaképpen csak SÖTÉR ISTVÁN nevét említhetem meg. Az 1970-es kongresszusra (Tallinn) szánt előadásának, sajnos, csak a tézisei olvashatók: „Les recherches typologiques dans les littératures Finno-Ougriennes” (in: Teesid II, Tallinn, 1970.)

53. KÖPECZI B.: La science littéraire dans les études finno-ougriennes (Les perspectives d’une littérature comparée finno-ougrienne). (in: CIFU 4, pars I Budapest, 1975.)

54. MOREAU, J.-L.: Le rôle du folklore dans les littératures des peuples finno-ougriens. (in: CIFU 4, pars I Budapest, 1975.)

55. „Litterae Fenno-Ugricae”. (in: Neohelicon, 1978. Budapest-Amsterdam)

56. Советское финно-угроведение, 1975–1980. I–II. Обзор работ советских ученых; Указатель литературы к обзорам. Москва, 1980.

57. Нафтолий Бассель: К вопросу о сравнительно-типологических аспектах эстонской литературы (Id. az 55. sz. alatt feltüntetett füzetben.)

58. В.М. Ванюшев: Против буржуазных концепций в вопросах национального и интернационального в удмуртской литературе. (in: 200 лет удмуртской письменности. Ижевск, 1976.)

Miközben mikrofilológiai feladatok megoldásán fáradozunk, nincsenek lerakva tudományunk alapjai. Hiányzik egyebek mellett az uráli irodalmak megnyugtató felosztása, tipológiai csoportosítása, a termékeny vita nyomán kialakuló közös állásfoglalás az uráli irodalmi kutatások helyéről a tudományok rendszerében. Ezen a területen egyetlen kutató — magára hagyatva — keveset tehet, egy-egy könyv vagy cikk⁵⁹ önmagában — megfelelő visszhang nélkül — keveset old meg, keveset tisztázhat. Lehet, persze, hogy részben nyitott vagy éppen megnyíló kapukat döngetek. Bár így lenne! A felvetett kérdések jelzésével egyben a tennivalókat is próbáltam megfogalmazni. Tehát: mi, az uralisztika e területén tevékenykedők voltaképp nem ismerjük egymást, egymás eredményeit. Általában elszigetelten és gyakran nem tudva a másiktól esetenként párhuzamosan dolgozunk. (Csupán példaként említem: A. Molnár Ferenc és én nagyjában ugyanabban az időben kezdtük gyűjteni és feldolgozni a finn irodalom magyarországi fogadtatásának az adatait, a publikálás is közel egyidőben történt⁶⁰. Talán a tudomány is jobban járt volna, ha ketten kétféle témán dolgoztunk volna!) — Nagyon nagy szükség lenne az uráli irodalomtudomány partikularitásának, improvizációs jellegének megszüntetésére, a kutatások koordinálására, e szakágazat művelőinek (számuk nyugaton roppant csekély, a Szovjetunióban lényegesen több) rendszeresebb és megszervezett találkozóira, konzultációira. Ezek közül is lehetőleg egyre, a legelsőre! Könyvek, kiadványok, információk szavatolt cseréje, alapvető helyi, majd összesítő bibliográfiák és helyzetfelmérő, kapcsolatokat, hatásokat tisztázó, adatokban és hivatkozásokban gazdag áttekintő tanulmányok elkészítése nélkül az elkövetkező években is ugyanott maradunk, ahol már hosszú ideje s e pillanatban is topogunk: azaz egy helyben. Munkánk eredményességének másik feltétele a szoros, de főként a kölcsönös együttműködés az uralisztika más diszciplináinak művelőivel, elsősorban a nyelvészekkel, a folkloristákkal és a történészekkel.

59. DOMOKOS PÉTER: az uralisztika és az uráli irodalmak kutatása. (Tudománytörténet, tipológia, tennivalók) (MTA I. Oszt. Közl. 1980.)

DOMOKOS PÉTER: Handbuch der uralischen Literaturen. Szeged, 1982. (Sudia Uralo-Altaica 19)

60. DOMOKOS PÉTER: A finn irodalom fogadtatása Magyarországon. Budapest, 1972. (Modern Filológiai Füzetek 15)

A. MOLNÁR FERENC: A finn irodalom Magyarországon. (FK, 1973.1–2.)

A. MOLNÁR FERENC: Hozzászólás Domokos Péter „A finn irodalom fogadtatása Magyarországon” című könyvéhez. (Könyv és könyvtár, 1976.)

**Aufgaben und Möglichkeiten in der Erforschung
der uralischen Literaturen**

von

PETER DOMOKOS

Mein Vortrag ist gewissermaßen eine Fortsetzung meiner Vorlesung in Turku. 1980 habe ich versucht, eine Antwort auf die Frage zu finden, ob es uralische Literaturwissenschaft gibt. Nach der Gegenüberstellung der Argumente pro und contra habe ich mich — mit etwas Optimismus und Subjektivität — für „ja“ entschieden. Zwischen sind fünf Jahre vergangen, und die Entwicklungen rechtfertigen meine Zuversichtlichkeit nur in geringem Maße. Warum?! Die Literaturen der uralischen Sprachen (auch hier meine ich in erster Linie die kleineren) haben sich nämlich weiterentwickelt. Wissenschaftler einzelner uralischer Völker weisen beachtenswerte Ergebnisse in der Literaturforschung auf. Aber — und in dieser Hinsicht ist die Situation unverändert — die reichhaltige philologische Produktion ist einfach interne Angelegenheit geblieben. Die aner kennenswerten Leistungen sind auch in diesem Zeitraum nicht Teil der internationalen uralistischen Forschungen, zu rezensiertem und zitiertem Gedankengut, geworden. Im Gegenteil, die heutige Lage ist im Grunde ungünstiger als die vorherige. Von den Dokumenten der erwähnten Weiterentwicklung der uralischen Literaturen gelangen von Jahr zu Jahr weniger zu uns, auch die Zahl der Informationen hat abgenommen. Tatsache ist auch, daß in diesem Zeitraum — von den interessierten, regionalen Wissenschaften abgesehen — keine neuen Spezialisten der Disziplin aufgetreten sind. Auf diesem Gebiet kann ich keine besonders erfreulichen Ereignisse, wissenschaftliche Veranstaltungen oder grundlegende Neuerscheinungen aufzählen. Es ist jedoch nicht meine Absicht zu klagen. Unter Beachtung der Tatsachen muß man sich eher über die Voraussetzungen und Modalitäten zum Fortschritt dieses Wissenschaftszweiges Gedanken machen. Aufgrund dieser Erkenntnis will ich zumindest ein kurzes Thema ausführen.

Mein Vortrag behandelt die wechselseitigen Beziehungen der uralischen Literaturen. Neben den Ergebnissen bringt er vor allem die Mängel (falsche Bewertung, bestreitbare Wahl, Übersetzungsprobleme) zum Ausdruck. Die Rezeption der Literaturen untereinander weist — in der Quantität ebenso wie in der Qualität — große Unterschiede auf. In der zuverlässigen Vermittlung der sprachverwandten Literaturen, der bibliographischen Erschließung ihrer regionalen Vergangenheit und in der genauen und künstlerischen Übersetzungsarbeit liegt der größte Teil der Arbeit noch vor uns, vor uns allen.